

Bağdat 1959; Tahran 1384 hş.). Irak, Türkiye ve İran'daki Kürt özgürlük hareketleriyle ilgili önemli bir çalışmadır. Ahmed Muhammedî *Târîh-i Cünbüşhâ-yi Âzâdî-yi Bahş-ı Millet-i Kürd* (Tahran 1380 hş.) ve Raûf Kerîmî *Târîh-i Cünbüşhâ-yi Kürdistân* (Senendec 1381 hş., 1387 hş.) adıyla Farsça'ya tercüme etmişlerdir. **11. Hemîşe Behârî** (Bağdat 1960). Kürt halk hikâyelerini içermektedir. **12. Destûr û Ferhengî-i Zîmânê Kürdî** (Kürt dili sözlüğü ve kuralları-Kürtçe/Arapça/Farsça, Bağdat 1962). **13. Edeb-i Kürdî-i Nevî** (Bağdat 1967). **14. Nirih-Şînâsî** (tenkit/değerlendirme, Bağdat 1969). **15. Dû Câmekîyê Nâlî û Sâlim** (Bağdat 1973). Tanınmış Kürt şairleri Nâlî ve Sâlim'in iki kasesine dairdir. **16. Kûrdevârî** (Kürt âdet ve gelenekleri, Bağdat 1974). **17. Hoşhânî** (Belâgat, Süleymaniye 1978). **18. Dekekânîyê Edebê Kürdî** (Kürt edebiyatı metinleri, Bağdat 1978). **19. el-Belâğa** (Bağdat 1978). **20. Bâvîyê Seccâdî** (Seccâdî'nin rolü, Bağdat 1987). **21. et-Taqvî-mû'l-edebî** (Bağdat 1970). **22. Mêjûyê Peşânê Kürdî** (Kürt nesir tarihi, Hevlîr 2000). **23. Şorişîyê Muḥemmed Bâşâyê Râvendûzî**. Himmet Kâkî tarafından *Şevretü Muḥammed Bâşâ el-Kebîr* adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir (Hevlîr 2002). Seccâdî'nin ilmî makalelerinden bazıları şunlardır: "el-Kelîmetü'l-Kürdiyye" (*Mecelletü'l-Mecma'i'l-Kürdî*, II/1 | 1974), s. 168-178); "el-Edebü'l-Kürdî" (*a.g.e.*, III/1, 1975, s. 106-112); "es-Şekâfe fî Kürdistân kadîmen ve ḥadîsen ve şadâhâ fî't-târîḥ" (*a.g.e.*, IV, 1976, s. 64-70); "et-Taşavvuf fî'ş-şîrî'l-Kürdî" (*a.g.e.*, VI, 1978, s. 67-77).

BİBLİYOGRAFYA :

K. Awâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne'l-İrâkıyyîn*, Bağdad 1969, II, 403-404; Abdülkerîm Müderrîs, *Dânişmendân-ı Kürd der Ḥîdmet-i 'İlm u Dîn* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 hş., s. 547-549; Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişî (1787-1987)*, İstanbul 1991, s. 168, 175; Kemal Burkaç, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, İstanbul 1992, I, 232, 237; Ferhad Shakely, "Questions of Kurdish Literature", *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa* (ed. S. Sperl – Ch. Shackle), Leiden 1996, I, 327; Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihîn Tarihi: Kürtlerde Tarih, Tarihte Kadın* (trc. Abdullah Babek Pışderî), İstanbul 1997, s. 70-72, 87-88, 177; Mehmet Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, İstanbul 1999, s. 48, 60-61; Malmîsanîj, *Kürt Teavûn ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, İstanbul 1999, s. 99; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn ve'l-küttâbî'l-İrâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdad 2002, V, 345-346; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., II, 516; Wadie Jwaideh, *Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 22, 25; M. Ali Suveyrekî,

Mu'cemü a'lâmi'l-Kürd, Süleymaniye 2006, s. 478-479; İzzeddîn Mustafa Resûl, *el-Vâkı'îyye fî'l-edebî'l-Kürdî*, Erbil 2010, s. 18-21, 118, 119, 196, 197; Tânk Kârîzî, "Târîḥü'l-edebî'l-Kürdî li-'Alâ'üddîn Seccâdî", *es-Şabâhu'l-cedîd*, Bağdad 16.11.2008; Kerîm Şarzâ, "es-Şahafî ve'l-bâhişü'l-edebî 'Alâ'üddîn Seccâdî", *Şavtû'l-âḥar*, sy. 178, Erbil 16.01.2008; İbrâhîm Hafîl el-Allâf, "Alâ'üddîn es-Seccâdî (1907-1984) ve devruhû fî ḥîdmeti'l-edeb ve's-sekâfeti'l-Kürdiyyeyn" (<http://www.allafblogspot.com.blogspot.com/2010/03/1907-1984.html>); Hilâl Nâcî, "es-Seccâdî, 'Alâ'üddîn", *Mv.AJ*, XII, 252-254.

▲ AHMET ÖZEL

SEETZEN, Ulrich Jasper (1767-1811)

Alman şarkiyatçısı ve seyyahı.

30 Ocak 1767'de Oldenburglu bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak doğdu. Eğitimine bugün Aşağı Saksonya federal eyaletinde bulunan bir okulda başladı. 1785'te Göttingen'de Georg-August Üniversitesi'nde tıp tahsil etti, ayrıca doğa bilimlerine ve teknoloji alanına ilgi duydu. 1789'da doktorasını bitki hastalıkları üzerine yazdığı tezle verdi. Ailesinin maddî imkânları uygun olduğundan mesleği dışındaki uğraşlara yönelmeye imkân buldu. 1790'da Batı Almanya'da altı ay sürecek bir seyahate çıktı, doğayı, nebatatı ve mineralleri inceledi. Ertesi yıl Viyana'ya gitti, daha sonra Bohemya ve Saksonya'yı dolaştı. 1794'te inşaat malzemeleri ve bıçkı atölyesi gibi iş yerleri sayesinde malî durumunu güçlendirdi. Carsten Niebuhr'un 1761'deki Suriye, Yemen ve Mısır'ı içine alan seyahatnâmesinden etkilendi ve Doğu'ya ilgi duymaya başladı. Seyahat masraflarının büyük bir kısmını kendi karşılayacaktı. Ayrıca astronomi öğrenimi görmesini sağlayan Gotha'daki rasathâneye çalışmak üzere Gotha dükünün maddî desteğiyle 13 Haziran 1802'de Doğu gezisine çıktı. Veliht Prens Emil August da kendisine yılda 800 taler harcama yetkisi verdi. Viyana ve Tuna üzerinden giden Seetzen'in seyahati

Ulrich Jasper Seetzen

sıkıntılı geçti, Bükreş'te şiddetli bir depresyon oldu. Nihayet Rusçuk-Kalas'a, buradan Eflak Prensi Struzzo'nun kafilesine katılma izni verilmesiyle rahatsız, ancak güvenli bir şekilde yirmi gün süren bir araba seyahati neticesinde İstanbul'a ulaştı (Mart 1803). İstanbul'da Avusturya elçiliğinde müşavirlik yapan Hammer ile tanıştı ve kendisinden çok etkilendi. Gotha dükü için alacağı yazmalarla ilgili önerilerinden faydalandı. Böylece İstanbul'da Türkçe, Farsça, Arapça ve Grekçe 180 yazma satın aldı, benzerlerinin Almanya'da bulunamayacağını söylediği müzik aletleri topladı. İstanbul'dan sonra gittiği Bursa ve yaylalarında iyi karşılandı, yörüklerin oturduğu Uludağ'ı ziyaretinin ardından İzmir'e yöneldi. İlk kazıları 1896'da yapılan ve o dönemde hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen Efes harabelerini ve Sisam adasını gezdi.

7 Ekim 1803'te bir kervana katılarak Halep'e doğru yola çıktı. Yolculuğu sırasında güzergâhını kaydetti ve çevrede yetişen ürünleri gözlemledi. Yolu üzerindeki Konya'da dervişlerin izniyle Mevlânâ Türbesi'ni ziyaret etti, Suriye ve Filistin'e kadar gitti. Halep'te bir pansiyonda yaklaşık bir buçuk yıl kaldı ve burada Arapça öğrenmeye başladı. Arapça'yı günlük hayatta devamlı kullanarak kısa zamanda ilerletti. Bu arada ilk defa müslüman kıyafeti giydi. Özellikle Halep yeniçerisi kıyafetini tercih etmekteydi. 9 Nisan 1805'te yine bir kervanla Şam'a gitti. Burada yaklaşık bir yıl kalarak çevredeki yerleri dolaştı. 1 Mart'ta Şam'dan hareket etmeden önce kendini bir Arap seyyahı gibi hissettiğinin bir işareti olarak ismini Derviş Mûsâ şeklinde değiştirdi. 1806 yılı başından itibaren Ürdün nehri ve Ölüdeniz boyunca ilerledi, nisanda etraflıca tarif ettiği Kudüs'e vardı. Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan yere, Beytlehem'e gitti, Halîl şehrini ve diğer kutsal yerleri dolaştı. Mayıs sonlarında Yafa'ya geçti. Ardından deniz yoluyla Akkâ'ya ulaştı. Burada Gotha Şark Müzesi'ndeki kabuklu deniz hayvanları koleksiyonunu tamamladı. Nablus ve Nâsıra üzerinden Kudüs'e döndü. Dilenci kıyafetiyle Ölüdeniz'i çepeçevre dolandı, Eriha'ya gitti. Kudüs'e tekrar dönüşünde müslümanlar kadar hıristiyanlarca da ziyaret edilen Nebî Mûsâ makamını ziyaret etti.

Ocak 1807'de Ölüdeniz'in doğu sahillerini dolanmak üzere tekrar yola çıktı. Romalı yahudi tarihçi Flavius Josephus'un (ö. 100) notlarında bahsedilen, Vaftizci Yahya'nın idam yeri diye gösterilen Mışnaka Kalesi'ne vardı, burayı ve çevresini

etrafıca tasvir etti. Efsanevi Petra şehri- ni bulmak için boşuna dolaştıktan sonra tekrar Halil'e döndü. Devamlı notlar tutan bir yabancıнын sonunda casus olarak damgalanması kaçınılmazdı. Kudüs kadısının verdiği yol izniyle 27 Mart'ta şehrin çıkışında biraz da taşta tutularak Sînâ dağına doğru gitti. Kendini Kudüs'ten Sînâ'ya giden bir Rum rahibi olarak tanıtmaktaydı. Özellikle böyle bir kimlik içinde etrafındakilere doğal çevreyle ilgili çeşitli sorular sorması yadırganmamaktaydı. Böylece nebat ve hayvan isimlerini zaptetmeye devam etti. 9 Nisan'da Sînâ zirveleri uzaktan görüldü, birkaç gün sonra da etrafı yüksek duvarlarla çevrili Azize Katarina Manastırı'na vardı. Kendini tanıtan Seetzen yanındaki bedevilerden ayrılarak içeri alındı. Manastırda iki veya üçünün rahiplerden, diğerlerinin burada çalışan keşişlerden oluşan yirmi beş kişi barınmaktaydı. İhtişam içindeki kilise büyük ve duvarları çeşitli mozaiklerle bezeliydi, ayrıca hediye edilen altın ve gümüşten pek çok değerli âyin gereçlerine sahipti. Ardından Cibâlimûsâ'ya çıktı. Hz. Mûsâ'nın levhaları teslim aldığına inanılan yere vardı. İki hafta kaldığı manastırdan yanındaki birkaç bedevinin refakatinde beş gün sonra varacağı Süveys'e yöneldi. 14 Mayıs'ta Kahire'ye gitmek üzere büyük bir ticaret kervanına katılarak buradan ayrıldı. Kahire'de aynı zamanda zengin bir iş adamı olan Avusturya konsolosu Rosetti kendisiyle ilgilendi. Semt semt dolaştığı Kahire'de eski değerli ve nâdir Arap yazmalarının peşine düştü. Bunlar özellikle Fransızlar tarafından satın alınıp Fransa'ya taşındığından fiyatları yüksekti.

Seetzen 18 Mayıs 1807'de geldiği Kahire'de iki yıla yakın bir süre kaldı. Çevrede uzun gezilere çıktı; eski uygarlıklar, mahallî diller, antikalar, iklim, doğal hayat ve özellikle nebatatla ilgili kayıtlar tuttu, örnekler topladı. Bu arada yazdığı bazı yazılar Almanya'daki dergilerde yayımlandı. Hammer'in önderliğinde neşredilen *Fundgruben des Orients* dergisinde de Kahire'den yolladığı birkaç makalesine yer verildi. Gize piramitlerini, Ezher Medresesi'ni gezdi, Mukattam dağındaki İmam Şâfiî'nin türbesine ziyaret niyetiyle gittiyse de yakınına dahi yaklaşamadı. Gotha Müze ve Kütüphanesi için antikalar ve çeşitli yazmalar satın aldı. Topladığı 1540 yazma, 3536 parça antika, süs ve ev eşyası, mineral örnekleri, nebatat, dört mumya, kırk mumya kafası, mumyalanmış şahin ve Firavun faresi, toplam on altı ka sa eşyayı deniz yoluyla Trieste üzerinden

gönderdi. Bu parçalar Gotha'daki dukalık müzesinin nâdir eserler bölümünde sergilenmek üzere yerleştirildi.

1809 Mart ayı sonlarına doğru Hicaz'a gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. 23 Mart'ta kapattığı günlüğüne bundan sonraki maceralı seyahatinde yazdıkları kaybolduğundan bilinmemektedir. Başından neler geçtiğine dair kısıtlı bilgiler ancak bu arada yazdığı, *Monatliche Correspondenz* ve *Fundgruben des Orient* dergilerinde yayımlanan bazı mektuplarından takip edilebilmektedir. Bu mektuplardan Seetzen'in Süveys'e giden kervan yoluna erişebilmek için önce Heliopolis'e gittiği, rüzgâr ve kum fırtınası altında zahmetli bir yolculuğun ardından Süveys'e güçlükle vardığı öğrenilmektedir. Sînâ yarımadasını tamamen dolaşacak ve yollardaki tehlikeleri göze alabilecek kılavuz bulamadığından bu plandan kısmen vazgeçti. Birinci yerin kumsalında zengin deniz kabukluları, ikinci yerde hurmalıklar ve sonuncu yerde kaya yazıtları ilgisini çekti. Bu yazıtları *Fundgruben*'de (cilt II) yayımlanmak üzere yolladı.

Tekrar Süveys'e vardıkdan sonra gemiyle Cidde'ye gitti. Burada karaya çıkmadan önce diğer müslüman hacılar gibi ihrama büründü, ayağına sandalet geçirdi. Hac kafillesi (ramazan ayı olmasından dolayı umre kafillesi) 8 Ağustos 1809'da Mekke'ye doğru yola çıktı. Hac farızasının ifa edilmesine yardımcı olan, vazifeli gibi görünen bir zatın delâletiyle Kâbe çevresini yedi defa dolandı, Hacerülesved'i öbürleri gibi öptü ve haccın diğer farızalarını -saçlarını kökünden kazıtma dahil- yerine getirdi. Sonraki haftalarda Hamza adında bir şeyh kendisine dinî konularda açıklamalarda bulundu. Seetzen ardından Medine'ye geçti. Kılavuz vasıtasıyla büyük camiye (Mescid-i Nebevi) gezdi ve bunun güneydoğu köşesindeki Hz. Peygamber'in türbesini gördü. Büyük bir dikkat ve gizlilik içinde buraların çizimlerini çıkardı. 11 Ocak 1810'da ikinci bir Mekke ziyaretine başladı. Şimdiki ziyaret kurban bayramı ve büyük hac mevsimine rastlıyordu. Dolayısıyla on binlerce hacı yolları doldurmaktaydı. Bundan etkilenerek, Kâbe çevresinde dolanan binlerce insanı görmeden müslümanların dinî coşkunluğu hakkında bir fikir edinilemeyeceğini *Monatliche Correspondenz*'de yayımlanan mektubunda ifade etmekteydi. Mekke'de iki ay kalan Seetzen başta Kâbe olmak üzere önemli yerlerin çizimlerini kaydetti. Yaptığı toplam 116 çizim sayesinde Avrupa'da ilk defa İslâm'ın kutsal hac mekânlarının

gerçek görüntüsüne sahip olduğuna inanılmaktaydı.

28 Mart 1810'da arkadaşı Şeyh Hamza ile beraber Cidde'de bir gemiye bindi ve çeşitli zorluklara göğüs gererek Lühayye Limanı'na vardı. Buradan deve sırtında Zebid'e yöneldi. Seetzen, şimdiye kadar yaptığı yolculuklar içinde güvenliği en yüksek yerler olarak Yemen yollarını göstermektedir. Kiralanan develer sahiplerinin ifadesine göre gidilecek yerleri bilmektedir. Seetzen develerin gerçekten yolu kendiliğinden bulduğunu teyit eder. Yollarda üşütüp hastalanmasına rağmen San'a'ya kadar gitti. Sırf muhteşem camileri sebebiyle müstesna tutmak istediği İstanbul dahil San'a'yı İslâm dünyasında gördüğü en güzel şehir olarak niteler. Bu yargısına burada bulunduğu güzel ve değerli yazmaların da katkısı olduğu anlaşılmaktadır. San'a'nın güneyinde Himyerî dilinde sandığı kitâbeler bularak bunlardan birini satın alıp kopyaladı. Seetzen'in bu yazıtları teşhisi isabetli değilse de *Fundgruben*'de yayımlanan parçalar kadim Güney Arapça'nın incelenmesi için bir başlangıç teşkil etti. Yine arkadaşı Hamza ile birlikte İb ve Taiz istikametine yürümeleri iki gün süren korkunç büyüklükte bir çekirge sürüsünün zulmetiyle geçti. Taiz'den Aden'e uzanan yolun güvenli olmadığını öğrenmesine rağmen yine de kendisini eski çağlardan kalıntıların yer aldığı Lehic (Lahc) ve oradan birkaç günlük mesafedeki Aden'e ulaştırarak kılavuzlar buldu. Lehic'deki kalıntılar merakını arttırdı, ancak vardığında derin bir hayal kırıklığı yaşadı. Gittikleri Aden Limanı'nda yalnızca bir Hint gemisi demir atmıştı. Buradan deniz yoluyla Muhâ'ya (Mohâ) geçmek mümkün değildi. Bedevilerden çekinen Şeyh Hamza istemese de Seetzen ile birlikte kara yoluyla Aden'den Muhâ'ya yöneldi. Önlerine çıkan bir bedevî çetesini para vererek başlarından savdılar ve 13 Ağustos 1810'da Muhâ'ya vardılar. Seetzen'e göre burası Güney Arabistan'ın en güzel şehridir. Çevresinde bol miktarda hurma ve palmye bulunmakta olup evleri Cidde'den çok daha güzeldir.

Seetzen'in Avrupa'ya ulaşan son mektubu 17 Kasım tarihlidir. Bu mektubunda yeni seyahat planlarından bahsetmekteydi. Buna göre tekrar San'a'ya dönecek ve orada yazma eserler satın alacaktı. Me'rib'i ve eski su bendini görmek, Hammer'in tavsiyesine uyarak daha sonra da Hadramut'a yönelmek istiyordu. Bunlar kendi beyanıyla hakkında edinilen son bilgiler oldu. 1815'te Hammer'e gelen tek havadis

İngiliz seyyahı James Silk Buckingham tarafından yazılan 8 Şubat tarihli (Beydilli, I, 232-233) mektupta yer almaktadır. Buna göre Seetzen Eylül 1811'de on yedi de ve yükü yazma eserle Muhâ'dan San'a'ya doğru yola çıktı, ancak iki gün sonra Muhâ'ya gelen bir haber kendisinin artık hayatta olmadığını bildiriyordu. Buckingham'ın naklettiği genel kanıya göre Seetzen, San'a yolu üzerinde Taiz yakınlarında San'a imamının emriyle zehirlenerek öldürülmüştür. Kasım 1810 – Eylül 1811 arasında neler olduğuna dair bilgi bulunmamakla beraber bu gelişme karşısında Seetzen'in Muhâ'da Yemen idarecileriyle anlaşmazlığa düştüğü, şehri daha önce terk edemediği ve mektup da gönderemediği kabul edilebilir. Ölüm sebebi ve şekli bugüne kadar aydınlatılmadan kalmıştır.

Yazarları arasında bulunduğu *Fundgruben des Orients* dergisindeki yazılardan anlaşıldığı üzere ölüm haberi Avrupa'da epey geç duyuldu, yanındaki on yedi deve yükü yazmanın âkıbetini aydınlatmak mümkün olmadı. Topladığı objeler, yaptığı çizimler, yazdığı mektuplar, yaşadıkları ve gördüklerini usanmadan kaydeden, her kesimden halk ile irtibat neticesinde oluşan izlenimlerini canlı anlatım ve zaman zaman mizahî bir üslûpla nakleden Seetzen'in seyahat günlükleri bu alanın önemli kaynakları arasındadır. Sekiz cilt hacmindeki 1802-1809 arası seyahat notları Oldenburg Kütüphanesi'ne (Landesbibliothek) intikal etmiş, bunların son üç cildi 1854'te Friedrich Kruse tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Buradaki Şark yazmaları, bilhassa Arapça olanlar varlıklarını bugün neredeyse unutulmuş Seetzen'e borçludur. Benzer seyyahlardan farklı olarak tarih, coğrafya ve kutsal yerler bağlamı dışında özellikle dolaştığı bölgelerdeki doğai hayat kendisinin ilgi odağını teşkil etmiştir. Topladığı nebatat örneklerini, taş vb. doğa objelerini, satın aldığı yazmalarla birlikte XIX. yüzyılda Viyana ve Berlin'i geride bırakacak derecede bir kültür merkezi haline gelen Gotha'daki Devlet Kütüphanesi'nde ve bunun yayımlanan katalogunda görmek mümkündür. Bu yazmalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra buraları işgal eden Sovyetler Birliği tarafından Moskova'ya taşınmış ve 1950'li yıllarda tekrar iade edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ulrich Jasper Seetzen's Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordan-Länder, Arabia Petraea und Unter-Aegypten (ed. Fr. Kruse), I-IV, Berlin 1854-1859 (tıpkıbasımı için bk. Hildesheim 2004); Ulrich Jasper Seetzen, *Unter Mönchen und Beduinen. Reisen in Palästina*

und angrenzenden Ländern 1805-1807 (ed. A. Lichtenberger), Stuttgart 2002; a.mf., *Tagebuch des Aufenthalts in Konstantinopel und die Reise nach Aleppo 1802-1803* (ed. V. Enderlein), Hildesheim 2012; W. Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Gotha 1859-93, I-III, tür.yer.; Ulrich Jasper Seetzen (1767-1811). *Leben und Werk. Die arabischen Länder und die Nahostforschung im napoleonischen Zeitalter: Vorträge des Kolloquiums vom 23. und 24. September 1994 in der Forschungs-und Landesbibliothek Gotha, Schloss Friedenstein*, Gotha 1995; J. Schienerl, *Der Weg in den Orient: Der Forscher Ulrich Jasper Seetzen: Von Jever in den Jemen (1802-1811)*, Oldenburg 2000; Kemal Beydilli, "Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazineleri) Dergisi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan* (haz. Hatice Aynur v.dğr.), İstanbul 2013, I, 232-233. KEMAL BEYDİLLİ

SEFÂKUS

(سفاقس)

Tunus'ta bir liman şehri
ve aynı adı taşıyan
idari birim merkezi.

Tunus'un doğusunda Kâbis (Gabes) körfezi sahilinde yer alır. Tarihi Roma dönemine kadar götürülen ve Sfax, Sıfaks, Sefâkus şeklinde de anılan şehrin milâttan önce III. yüzyılda Kartacalılar'a karşı mücadele eden Berberî emîrine nisbetle bu isim aldığı söylenir. Sefâkus bölgesi 442'de Vandallar'ın, 533'te Bizans'ın eline geçti. 45 (665) yılında müslümanlar tarafından fethedildi. Bugünkü Sefâkus, Ağlebî Hükümdarı I. Muhammed zamanında 235'te (849), Roma dönemi yerleşim merkezlerinden Tâbârûra ve Tîne köylerinin yıkıntılarının bulunduğu yerde kuruldu. İnşaat işlerini yürütmekle görevlendirilen Kadî Ali b. Sâlim el-Cibinyânî, şehrin merkezinde Ağlebîler döneminin önemli yapılarından olan Sefâkus Ulucamii'ni yaptırdı ve şehri kerpiç surla çevirdi. Surlar ve ulucami Ağlebî Hükümdarı Ahmed b. Muhammed döneminde taş ve kireç kullanılarak yenilendi (245/859).

Ağlebîler'den sonra Fâtîmî hâkimiyetine giren Sefâkus 300 (912) yılında, Sicilya'da Abbâsî halifesine biat ettiğini açıklayan Arap kabile reisi İbn Kurhub tarafından gönderilen Sicilya donanmasının saldırısına uğradı. Fâtîmîler'in Mısır'a intikalinden sonra Zirîler'in idaresine bırakıldı. İbn Hakkal, şehrin IV. (X.) yüzyıldaki durumunu anlatırken gelirinin büyük kısmının zeytin ve zeytinyağından elde edildiğini, önceleri ucuz olan zeytin fiyatlarının yaşanan karışıklıklar yüzünden arttığını, balıkçılığın da

geliştiğini, üzüm ve diğer meyvelerin ise az yettiğini, bu sebeple halkın meyve ihtiyacını Kâbis'ten karşıladığını söyler. Sakin bir limana sahip olan şehri çevreleyen taş ya pı sur, surun demir kapıları ve surlardaki burç ve kulelerden bahseder (*Şûretü'l-arz*, s. 47). Bu dönemde Sefâkus'tan Venedik'e zeytin ihraç edildiği de bilinmektedir. Şehirde X. yüzyıldan itibaren Pizalılar'ın bir hanı (funduk) bulunuyordu.

Zirîler'den Temîm b. Muiz devrinde Sefâkus Valisi Hammû b. Mellîl el-Bargavâtî bağımsızlığını ilân etti (454/1062). Ardından Hammâdî Emîri Nâsır b. Alennâs'ı metbû tanıyan Hammû 455 (1063) yılında Esbec, Adî ve diğer bazı Arap kabilelerinin desteğiyle Mehdiye üzerine yürüdü. Ancak Mehdiye yakınlarında meydana gelen savaşta Temîm karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Sefâkus'u almak için harekete geçen Temîm, 474 (1081) ve 488 (1095) yıllarında gönderdiği ordular başarısız olunca 493'te (1099) bizzat ordusunun başında Sefâkus üzerine yürüdü ve otuz altı yıl bağımsız kalan şehri tekrar itaat altına aldı. Kaçmayı başaran Hammû ise Kâbis emîrine sığındı. Bekrî, V. (XI.) yüzyılda Sefâkus'un durumu hakkında duyduklarını aktarıırken önceleri sadece zeytiniyle meşhur olan şehrin zamanla seçkin dokumaları bakımından İskenderiye ile yarıştığını, üstün kaliteli zeytinyağının diğer müslüman ülkelerin yanı sıra Sicilya ve Bizans ülkelerine ihraç edildiğini, bu gelişmenin ziraat, sanatkarlık, ticaret ve mimaride de kendini gösterdiğini, şehirde çok sayıda çarşı, hamam, han, kasır, sahilde ise ribâtların bulunduğunu, limanının da geliştiğini, zeytinyağı ve diğer eşya satın almak için her yerden tüccarların geldiğini zikreder (*el-Mesâlik*, II, 669).

503 (1109) yılında Zirî yönetimine isyan eden Sefâkus halkı valinin köşkünün yağmalayınca Zirî Emîri Yahyâ b. Temîm şehrin valiliğine oğlu Ali'yi gönderdi. Ardından istikrara kavuşan şehir 543'te (1148) Sicilya'yı zapteden Normanlar'ın eline geçti. Bu sırada Sefâkus'a hıristiyan nüfus yerleştiren II. Roger şehrin idaresini Ömer b. Ebû'l-Hüseyn el-Firyânî'ye bıraktı. Ancak Ömer b. Ebû'l-Hüseyn ayaklanarak şehrin idaresini eline aldı, Norman hâkimiyeti de sona erdi (551/1156). Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî'nin Mehdiye'yi kuşattığını öğrenen Ömer b. Ebû'l-Hüseyn elçi göndererek Kûmî'ye itaat ettiğini bildirince görevinde bırakıldı (554/1159). Bu yıllarda Sefâkus yöneticileri Floransa, Piza gibi İtalya şehirleri arasında ticarî anlaşmalar yapıldı. Şehir limanını kullan-